

MILOŠ CRNJANSKINÁL 1975. SZEPTEMBER 13-ÁN

PAVLE JANKOVIĆ ŠOLE

Belgrád, 1975. szeptember 13. Miloš Crnjanski Tolbuhin utca 81. szám alatti lakása előtt vagyok, ezúttal Milutin Pavlovićtyal, az Újvidéki Rádió hangmérnökével.

Már korábban is beszélgettem Crnjanskival ebben a lakásban. Pontosabban, hallgattam őt. Szeretném, ha ezen a szeptemberi napon is feljegyezhetnék valamit róla. Nyolcvankét év áll mögötte, amit ő maga jelentős pontnak nevez: „Az Örök vándorlásban és a London regényében kiéltem a műfaj iránti vonzódásomat. Ami a költészetet illeti, a kapuzárás az volt, amikor utóljára felolvastam Belgrádról szóló poémámat. Pontot tettem és — kész!”

Már előre tudtam, hogy először most is kinéz majd a kukucskálón, aztán kissé megnyitja az ajtót, de nem akasztja le a biztonsági láncot.

— Van még valaki a folyosón? — kérdezi miközben az ajtóreszen figyel.

Mondom neki, hogy velem jött egy hangmérnök is, és emlékeztetem, hogy ezt így is beszéljük meg. Heiyeslően kiakasztja a láncot.

Egyenes tartású, haja fehér. Miközben beenged bennünket, tekintetével alaposan végigmér. Délelőtti öltözékben, zakóban, frissen vasalt világos nadrágban és könnyű cipőben fogad. Fehér ingben, csokornyak-kendő nélkül, a legfelső gomb kigombolva.

— Tudják — mondja bizalmasan —, mindig történik valami az ajtómon előtt, a folyosón. Amikor kikukucskálok, gyorsan eltűnnek.

A nagy nappaliba megyünk, amelyet ő teremnek nevez. A „terem” fényárban. A legtöbb fény a költő arcára esik, amely most nyugodt, s még mindig magán viseli a férfiszépség nyomait.

Ez az arc, ez a tartás, ez a beszéd, ezek a mozdulatok egy olyan emberről vallanak, aki megismerte az élet sűrejét, kitapasztalta, körüljárta minden oldalán, és szereti.

Amíg beszél, hallani műfogsora összekoccanását, mert még nem szokott hozzá. Kellemetlen neki, elnézést kér. Érezni, hogy az összekoccanó műfogsor sérti önérzetét.

Már hosszabb ideje senkit sem fogad, mondja, nem leplezi bizalmatlanságát. Az orvosokra panaszskodik. Nem fél a haláltól, mondogatja mosolyogva, s felidézi, hogyan hívott orvost, amikor az édesanyja nyolcvankét éves volt, mint ő most. És hogy az orvos akkor azzal vigasztalta: — Így van ez, Crnjanski úr!

Másféle félelem, rettegés kerítette hatalmába: nem szeretné, ha élere végére megzavarodna az értelme és így elveszítené féltett emberi méltóságát. Magát a halált tényként fogadja el. Természetesen, nem sietős neki odaát.

Az alábbiakban tehát Miloš Crnjanskit halljuk, mindazt, amit 1975. szeptember 18-án magnószalagra mondott. Beszédéből kiiktattam a kérdéseimet. A szövegen semmit sem változtattam, annál is inkább, mert Crnjanski már nem láthatta legépelve, hogy mit mondott, s így nem is — ahogyan mondani szokás — autorizálhatta. Egyedül annyit módosítottam rajta, hogy az egyes részek elrendezésével folyamatos elbeszélés legyen, de úgy, hogy ezáltal ne vesszen el se a lényeg, se valamelyik részlet. Miloš Crnjanskinak ezeket a visszaemlékezéseit egyébként az Újvidéki Rádió 1981 őszen sugározta:

Csongrádon születtem... még senki sem mondta, hogy az apámat üldözték. A választásokon egy pancsovai szerb mellett állt ki, akit meg kellett volna választani, de valamiképpen... Mint ahogyan abban az időben lenni szokott, kivizsgálták az ügyet. Így helyezték át Csongrádra. Az anyám Pante Vujićnak, a pancsovai polgármesternek a lánya volt, szegénykém egy szót sem értett magyarul... Az apám viszont tudott, mert akkor mindenki Szegeden járt gimnáziumba. Átköltöztek Csongrádra, ahol ötévi házasság után megszülettem. Ebből sejteni, hogy nem különösebben lelkesedtek értem. Mindenesetre Csongrád az utóbbi időben, miután könyvcimmet, a *London regényével* felkeltettem az érdeklődést, érdeklődni kezdett irantom.

Az anyám, aki rettenetesen szenvedett attól, hogy egy szót sem tud magyarul, Csongrádról és a csongrádi magyarokról mindig jó véleménynyel volt. Figyelmesek és jók voltak hozzá. Vujić, akit Önök is ismernek — ha jól tudom, a szentendrei pap fia —, az ismert újságíró és a magyar—dél-szláv kapcsolatok kutatója megszerezte annak a ma is meglevő háznak a fényképét, ahol születtem. Csak nem úgy van, ahogyan ő gondolja. Ugyanis a gyerekek, amikor kivetkék az ablakba, öszszesereglettek, hogy lássanak, mert az ő számukra ez a család különös volt, ugye, mert máshonnan jött..., mert nem magyarok voltunk. Tehát nincs semmiféle ellenérzésem, hallom, hogy még mindig érdeklődnek az esetünk iránt. Az anyám számára szörnyű volt egy olyan nyelvet tanulni, amelyet addig egyáltalán nem ismert, és alig várta, hogy visszatérhessünk. Erre öt év múlva került sor. Így Csongrádot se nem lát-

tam, se nem... De szirapátiával viseltetek iránta, s ezért nem mondhatok róla semmi rosszat. Nagyon szépen viszonyultak anyáinhoz.

Újvidéken ért a mozgósítás. Az orvosi vizsgálatra csak Pesten került sor.

Zabolátlan idők voltak ezek, mert Bécsben nagyon jól éltem. Nekem is volt egy kis földem. Nem is kevés, mintegy harminc lánca, aminek a hasznát anyám utánam küldte. Ezért nem éreztem magam úgy, mint a szegény diákok. A barátommal, a basahídi Miloš Birinccel — a rokonsághoz tartozik — nagyon jól megvoltunk Bécsben. A templomba járó szerb lányoknak udvaroltunk. Jártuk a valcert, az élet könnyű volt, Nem tudom, mondhatnék-e bármit is, ami ne a magánéletemre vonatkozna. Arról pedig nevetségs volna beszélnem. Még ma is van, aki emlékszik rám Bécsből.

Azon a napon, amikor Szarajevóban lelőtték az osztrák trónörökösöt, valamilyen nagy ünnepségre, bálba voltam hivatalos. Mindenképpen meg akartuk tartani. Ez is bizonyítja, milyen vakmerően hittünk igazunkban. Függetlenül attól, hogy... Az utolsó pillanatban azonban elhalasztottuk, mert a merénylet szenzációként hatott. Aztán jöttek a letartóztatások. Minket hagytak. Nem tartoztam a fontosabb személyek közé. Nem voltak nehézségeim, de eljöttem Újvidékre. Újvidéken is, hogy is mondjam, együtt jártam fürödni egy ismert szerbiai tiszt feleségével, aki Iso Bajić lánytestvére volt. Szép nő volt, így nem is csoda, hogy én, a fiatal gimnazista, a nyolcadikos...

A fürdő egyik részén a férfiak, a másik részén a nők fürödtek. Mi víz alatt odaúsztunk a női részhez — mondja nevetve —, hogy láthassuk őket, hogyan vetkőznek, kukucskáltunk... Ezek olyan bolondságok, amelyeket...

Engem ott Újvidéken ért a mozgósítás. A rendőrség utasított, hogy menjek Becskerekre... Tudják, ott volt akkor a 29. ezred. Szegednél levettek a vonatról, és letartóztattak. Azért, mert azzal a nővel, Iso Bajić lánytestvérével voltam, aki Szerbiába tartott. A férje híres katona, ismert tiszt volt. Tudják, ez egy olyan család volt, ahol az apa tábornok, a fia meg kapitány, kiváló katona volt. Németek voltak, de Szerbiába jöttek, és itt éltek. Akkor két gyermekkel megmentek, de később visszaengedték őket Belgrádba.

*

Gallícia, Bécs, Olaszország következett, majd a visszaérkezés, a hazatérés.

Bánáthoz kétségkívül kötődöm. A nagyapám pap volt Ilandžán. Az apám szerette Bánátot, szerette Ilandžát. Én is szerettem. Csak a különbség ábrándított ki, amikor megjöttek... Amikor anyám magára maradt, akkor ők megjöttek... Az egyikük belevágta a nagykest az asztal-

ba, és azt mondta: — Add elő a pénzt! Megdermedtem. Egy másik eset, amikor Becskerekre mentem katonának, és lefeküdtem aludni, s a pénzt a zsebemben hagytam... Valaki közülük kivette. Egyébként nyomorúságos életet élnek. Galíciában is elnéztem őket. Nyílt tekintet: — Hallgass, kuss, mert megöllek! Annyian siránkoznak, ezek meg... Tudják, tizedes vagy valami hasonló lenni, rohamra menni, támadni, ez olyan élmény, amelyre ha ma gondolok, szinte nem hiszem el, hogy én voltam az. Szinte nem tudom elhinni, amit mesélek.

Például fekszel a földön, az orrod a krumpli között, jó hűvös levelek. Egyszer aztán hallod a kiáltást: — Vorwärts! Kezdődik a roham. Menni kell. Azok ott szemben pedig ülnek, az oroszok csodálatosak voltak Galíciában. Állásokat foglaltak el, és visszavonultak. Így tették tönkre az egész osztrák hadsereget. Mert ők nem őrizték meg a területet, hanem odahagyták. Miután ágyúkkal szétlőtték, feladták a területet, nem kellett érte személyesen fáradniuk. Koham ritkán volt. De a tüzérség megtette a magáét. Amikor a tüzérség valakit telibe talál, akkor aztán meg lehet nézni, hogy mi marad belőle! Akkor a krumplik között csak jajgatást hallani. Aztán hátulról egyszerre felhangzik: — Vorwärts! És akkor fel kell állnod és rohanni előre.

Számomra az élet nem jelent már semmit. Ha én ezekre a dolgokra visszaemlékezem... Szörnyű évek... Szörnyűséges évek, nemcsak azért, mert meg lehet halni, inkább az emberek viselkedése miatt.

*

Attasé voltam Berlinben, kétszer is. Utána Róma meg London következett.

Mit is mondhatnék erről... például azt, hogyan függtem másoktól. Minden követség és nagykövetség... A nagykövetség csak egy mutató név és így... a diplomáciában egész másként tekintenek rá, de ez nem jelent semmit. Ugyanis nekünk nem voltak nagykövetségeink. Én ezeken csak nevetni tudok, és embahádáknak nevezem őket, ahogyan spanyolul mondják. De nem is nagykövetségek, hanem követségek. Mindegyik követségen van miniszter. A mi minisztereinket protekció alapján választották: megvolt, hogy milyen nőt kellett feleségül venni. Fontos szerepet játszott a barátság is. Nem utolsósorban, pedig a pártban betöltött szerep: radikálisok, demokraták követték egymást és így tovább... Mindennek következtében nemegyszer olyan emberek töltötték be ezt a tisztséget, akik képtelenek voltak önállóan gondolkodni. Csak engedelmeskedni tudtak. Aztán ott volt még a monarchia, amely számára az volt a legfontosabb... a legfőbb gond az volt, hogy minél többet szerepeljen Sándor király a külföldi újságokban. Vagy Pál régensherceg. Az, hogy mind-cz érdekelte-e a világot vagy sem, már kevésbé volt lényeges. Éppen ezért a sajtóattasé — aki reggeltől estéig a követ és a miniszter szol-

gálatában kellett hogy álljon, lett légyen az bármiféle értekezés, nemzetközi vagy másféle — észrevétlen volt. Aztán jött Stojadinović, egy olyan ember, aki szeretett mindent tudni, anélkül, hogy bármit is fellapozott volna. Hogy ne kerüljön semmilyen erőfeszítésébe. Andrićot hívta segítségül. Aztán engem hívott, mondja nevetve: „— Crnjanski, mi újság? Jöjjön be hozzám.” — Mintha testvérek lettünk volna.

Mondhatom Önöknek: Londonban sok mindenről döntöttek. Utána már minden aszerint ment, ahogyan ott elhatározták. Nagyon sokféle ügyben döntöttek, ezért mi igen fontos szerepet töltöttünk bc. A legfontosabb az, hogy mi már nem tehattünk az egészben semmit, mert a kormány már mindent eldöntött. Aztán ott voltak a nagy nemzetközi kérdések. A sajtóattasé azért van, hogy felhívja a figyelmet. Nemeszer leállít valamit... Emlékszem Hristićre Rómában: „— Hol is jelent ez meg, Crnjanski? Ezt én nem láttam!” Olvassa az újságot és — nem veszi észre. Nincs ideje újságot olvasni, mert gondjai vannak, mondjuk a magánéletében, vagy valami más. Ez volt a valamikori diplomácia megjatszása. A formalitás kedvéért meg kellett jelenni egyik vagy másik király vagy császár előtt, akár egy szolgál. Nem lehetett előállni semmilyen kezdeményezéssel valamelyik párt vagy testület előtt. Ez igen nagy különbség.

Andrićyal együtt töltöttem be diplomáciai szolgálatot. Meg kell azonban mindig különböztetni a diplomáciát a sajtóattasétól. Andrić a Központi Sajtóiroda tisztviselője volt. A rezsim megteremtette saját erejét. A diplomáciát annak idején sárga háznak nevezték. A sárga házban voltak mindazok a protekciósook, akiknek volt valamilyen nagybátyiuk, bácsikájuk, valakijük... Ezek voltak, akik leginkább utánozták a külföldi diplomatákat. A fontoskodásukhoz hozzátartozott: — Parlez-vous français, Monsieur? Alors, alors. Écoutez... — mondja nevetve. Ha ezt nem tudta, vagy valami mást tudott, akkor nem volt semmirevaló... A gazdag és tekintélyes családokból választották őket... Komédiáztak.

Voltak közöttük rendkívül tehetséges emberek is. De nem tehetek semmit. Amit a király mondott, vagy a régensherceg, az... A Központi Sajtóiroda viszont független volt. Ők nézték át az egész sajtót, mindekenekelőtt, hogy mit ír rólunk a világsajtó. Nemcsak olvasásról volt szó, hanem feldolgozásról, kapcsolatteremtésről is. Úgy helyezték el az embereiket, hogy sajtóattaséik valójában diplomáciai szolgálatot képeztek.

A londoni élet -- mindaddig, amíg uralmon volt, és amíg le nem váltották a monarchista kormányt — rendkívül banális volt. Tudják, Slobodan Jovanović és a többiek, akik vele voltak, azt nézték, hogy minél többet kihúzzanak az angolokból. De nem volt sikerük. Semmit sem értek el. Ezenkívül állandó harc folyt Miša Trifunović radikálisai között, a horvát oppozícióban belül... Az egész kinszenvedés volt. Erről még nem írtam, de nincs is szándékomban, mert rendkívül nyomorúságos dolog.

Londonban mi nem képviseltünk semmit, hanem Mária királyné, aki-

nél szintén érdeklődtek egy és más iránt. Többnyire az udvari emberekhez fordultak, azokhoz, akik a fiatal királyt a kezükben tartották és amennyire lehetett, éltek a lehetőségekkel. Egyébként diplomáciai tevékenységünk azonos volt a nullával. Semmitmondó.

Az egész azon alapult, hogy volt egy rendőrfőnökünk, a Milićević. Ő volt a fiatal király jobb keze, azé a kölyöké, aki mást sem tudott, mint a nőügyei után szaladozni. Angol nevelésben részesült, és teljesen az anyja befolyása alatt állt. A másik meg az volt, hogy egykettőre tönkretette az alkoholt.

Különböző dolgokra volt szükségük, amire Milićević mindig azt mondta: „— Ezt csak Crnjanski írhatja meg!” Eszébe sem jutott, hogy ezzel milyen kellemetlen helyzetbe hozott. A helyetese még rosszabb volt.

Nem nagyon vettem részt a dolgokban, csak akkor, ha hívtak, hogy megmagyarázzak vagy megírjak valamit... valamilyen beszédet vagy hasonlót.

Nagyon szomorú volt nézni: mennyire magatehetetlen. Ravasz volt, de nem volt hozzá esze. De túlságosan is fiatal volt mindéhez. Ugyanakkor tönkretették és kihasználták. De legjobb, hogyha ezt a tisztek mondják el. Azoknak, akiknek a kezében volt. Mondják el ezt ők. Nagyon nyomorúságosnak tartottam ezt az egészet. Nyomorúságosan végeztem... az ital. Rászoktatták az ivásra. Állandóan ittas volt. Az alkohol megtette a magát. A mi belgrádi italaink, mondhatni, használnak az egészségnek. Legalábbis a borok. A londoni italok nagyon tömények, erősek voltak.

Amikor Szovjet-Oroszország megerősödött és jelentőségre tett szert, új emberek jöttek. Teljesen újak. Ezek meg letűntek. Ezekután a volt királyi kormány hivatalnokjaként mit lehetett tenni? Nem tehettem meg, hogy belépek... Négy vagy öt hónapot képviseltem az új rendszert, de ez sem biztos, nem emlékszem biztosan. Engem becsaptak... azt gondoltam, hogy újságíróként folytathatom. Ehelyett kénytelen voltam Argentínának dolgozni. Ez nagyon rosszul ment.

Egyszer Londonba jött az az ismert zsidó nemzetiségű kommunista... hogy is hívták... Moša Pijade! Moša Pijade a barátom volt! Festőként állandóan Branko Popovićyal és velem együtt üldögélt a Moszkva kávéházban..., amit meg is írtam, állandóan... Az élet tele van furcsaságokkal, egyszer csak Londonban miniszterként megjelent. Nagy fogadást rendeztek. A meghívottak között én is ott szerepeltem, mert az argentin lapok különtudósítója voltam. Azon vettem észre magam, hogy szemben ülök vele. Korábban mindig valahol az utolsó sorban kaptam helyet — mondja nevetve —, a lapom jelentőségének megfelelően... Azon a napon nagyon elcsodálkoztam, amikor kerestem magam a listán, és nem találtam. Hogy lehet ez, amikor tudom, hogy részt veszek a fogadáson és az ebédet befizettem? Amikor odaérek, látom, hogy egészen elől van a helyem. Az elnöki székkal szemben. Amikor

Moša bejött és leült, a csodálkozására gesztikulálva válaszoltam: Mi az, mit csodálkozol? Ő pedig: „— Honnan kerülsz te ide?!” Amikor pedig befejeződött az ebéd, megkerülte az asztalt, és azzal kezdte: „— Te bolond, miért nem jössz haza?” Ugyan minek mennék — mondtam — lelövetted Branko Popovićot, ugyanezt csinálod majd velem is! „— Menj a fenébe!” Jó barátok voltunk, mert én szocialista — ha akarják, kommunista — voltam, mert én eljártam oda... abba a régi épületbe, ahol gyülekeztek. Ezek olyan anekdotának beillő esetek, amelyek egy pillanatra szintén megvilágíthatnak valamit.

*

Huszonöt évi angliai tartózkodás után hazatértem. Eddig nekem nem okoztak semmiféle kellemetlenséget. Éppen ellenkezőleg: Kaptam egy ilyen nagy termet, nagy lakást. Mindent megkaptam. Nem mondhatok semmi rosszat. De hogy bizonyos dolgokon nevetek, nevetnem kell, azt nem tagadom, hiszen bánáti vagyok.

Bánáthoz továbbra is kötődöm, mindenekelőtt Ilandžához, ahol kriptám van. És ahol annyi... Egy pap viseli gondját, mert az egyik apafej beköltözött oda! Húst meg mit tudom én mit csempészett, és a kriptában, a Crnjanskiak családi kriptájában rejtegette — mondja szívből kacagva. Képzeld el, hogy érintett, amikor ezt meghallottam! Fel sem dühödtem. Nevetésre fakasztott. Azt hitte az illető, így aztán nem szerez tudomást róla senki. De — meglópták!

Ez az hát, ami mindenképpen Ilandžához köt. Most nekik eszükbe jutott, miért nem járok hozzájuk. Kedves barátaim, én most már... Azért, mert megöregedtem.

Elegendő tudok tenni minden olyan ebédre, vacsorára szóló vagy valami hasonló, személyes megjelenést igénylő meghívásnak, de mivel sportoló és önérzetes ember voltam, nem tudom elviselni, hogy a fiatalok lássák, hogyan nyitom ki a számat és hogyan... Amellett, amit velem csináltak... A fogászok teljesen kikészítettek... Bizonyára tudják, hogy a fogászok mit csinálnak... Kész cirkusz az egész. Az orvosok kíméletlenek!

*

Kérdés, hogy majd mit nyomtatnak ki a halálom után. Mindez majd a kiadóra tartozik. Mindez majd nekik hoz pénzt és dicsőséget, ha elmegegyek. Amikor valaki a nyolcvankettedik évében jár — mondja mosolyogva —, várják már a végét ők is. Egészen egyszerű: Nem adják ki a könyvet, mert úgy vélik, most még fizetni kell érte.

Amióta tudomást szereztek róla, hogy beteg vagyok — mondja nevetve —, gyakorta kérdezik: „— Hogy van, hogy érzi magát?”

GARAY László fordítása